

พจนานุกรม

[-กรรม] น. หนังสือว่าด้วยถ้อยคำในภาษาใดภาษาหนึ่ง เรียงตามลำดับตัวอักษร โดยทั่วไป จะบอกความหมายและที่มาของคำเป็นต้นด้วย.

สร้าง

[สร้าง] ก. เนมิต, บันดาลให้มีให้เป็นขึ้นด้วยฤทธิ์อำนาจ, เช่น พระพรหมสร้างโลก, ทำให้มีให้เป็นขึ้นด้วยวิธีต่างๆ กัน (ใช้ทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม) เช่น สร้างบ้าน สร้างเมือง สร้างศัตรู สร้างชื่อเสียง.

ชาติ

[ชาติ, ชาติ-, ชาติ-] น. การเกิด, กำเนิด, มักใช้ว่า ชาติเกิด หรือ ชาติกำเนิด เช่น ถ้าทำไม่ดี ก็เสียชาติเกิด, ความมีชีวิตอยู่ตั้งแต่เกิดจนตาย เช่น สบายทั้งชาติ; เหล่ากอ, เทือกเขา, เผ่าพันธุ์, เช่น ชาตินักรบ ชาติไพร่. (ป., ส.).

อุดมการณ์รัฐไทยในพจนานุกรม
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

มานิตา ศรีสีตานนท์ เหลืองกระจ่าง

พจนานุกรมสร้างชาติ

อุดมการณ์รัฐไทยในพจนานุกรม

ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

คำศัพท์และความหมายบนปก

จาก พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔

พจนานุกรมสร้างชาติ

อุดมการณ์รัฐไทยในพจนานุกรม
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

มานิตา ศรีสีตานนท์ เหลืองกระจ่าง

ราคา ๓๘๐ บาท

พจนานุกรมสร้างชาติ: อุดมการณ์รัฐไทยในพจนานุกรม
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน • มานิตา ศรีรัตนันท์ เหลืองกระจ่าง
พิมพ์ครั้งแรก : กรกฎาคม ๒๕๖๕
ราคา ๓๘๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ
มานิตา ศรีรัตนันท์ เหลืองกระจ่าง.

พจนานุกรมสร้างชาติ: อุดมการณ์รัฐไทยในพจนานุกรม
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.

กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๖๕. ๓๓๒ หน้า.

๑. ไทย--การเมืองและการปกครอง. I. ชื่อเรื่อง.

320.9593

ISBN 978 - 974 - 02 - 1791 - 6

สำนักพิมพ์มติชน | www.matichonbook.com

- ที่ปรึกษาสำนักพิมพ์ : อารักษ์ คคนาท, สุพจน์ แจ่มเร็ว, นงนุช สิงหเดชะ, จุฑิรัตน์ ทิมวัฒน์
- ผู้จัดการสำนักพิมพ์ : มณฑล ประภากรเกียรติ
- รองผู้จัดการสำนักพิมพ์ : สุภชัย สุชาติสุธาธรรม, ประภาพร ประเสริฐโสภาก
- บรรณาธิการบริหาร : สุลักษณ์ บุญปาน
- หัวหน้ากองบรรณาธิการ : ปกรณ์เกียรติ ดีใจวานิช
- พิสูจน์อักษร : ปารดา เทศนา
- กราฟิกเลย์เอาต์ : อรอนงค์ อินทรอุดม
- ศิลปกรรม-ออกแบบปก : ชนาเมธ เบญจาทิสุทธิ์
- ประชาสัมพันธ์และการตลาด : ศิริญา สุวรรณโค, กฤษณ์ณรงค์ บัวใหญ่, ณัชชา เขียววล

หากท่านต้องการสั่งซื้อหนังสือเล่มนี้
จำนวนมากในราคาพิเศษ
โปรดติดต่อโดยตรงที่ บริษัทงานดี จำกัด
โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๓๓๕๓
โทรสาร ๐-๒๕๔๑-๙๐๑๒

MATCHON
PREMIUM
PRINT

ฝ่าย MATCHON PREMIUM PRINT

บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน)

รับผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ทุกประเภท

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๒๔๑๙, ๒๔๒๔

email: print.matichon@gmail.com

จัดทำโดย : บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) ๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล

ประชาชนิเวณศร์ ๑ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๑๒๓๕

โทรสาร ๐-๒๕๔๙-๕๔๑๘

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มติชน ๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาชนิเวณศร์ ๑

เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๒๐๐๐, ๒๑๐๘

โทรสาร ๐-๒๕๔๑-๙๐๑๓

จัดจำหน่ายโดย : บริษัทงานดี จำกัด (ในเครือมติชน)

๑๒ ถนนเทศบาลนฤมาล ประชาชนิเวณศร์ ๑ เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

โทรศัพท์ ๐-๒๕๔๐-๐๐๒๑ ต่อ ๓๓๕๐-๓๓๕๓

โทรสาร ๐-๒๕๔๑-๙๐๑๒

Matchon Publishing House a division of Matchon Public Co., Ltd.

12 Tethsabannaruem Rd., Prachanivate 1, Chatuchak,

Bangkok 10900 Thailand

ในกรณีที่มีข้อสงสัยหรือผิดพลาดจากการพิมพ์
เช่น หน้าขาดหาย หน้าซ้ำ หน้าสลับ เข้าเล่มกลับหัว
กรุณาติดต่อมาที่ email: matichonbook.sales@gmail.com
หรือ inbox: [matichonbook](https://www.facebook.com/matichonbook) เพื่อขอเปลี่ยนแปลงใหม่

สารบัญ

คำนำ	(๗)
บทนำ	๒
ประวัติการศึกษาพจนานุกรม	๕
มานุษยวิทยาภาษา	๒๒
ภาษาศาสตร์มาร์กซิสต์: ภาษาในฐานะสื่อของอุดมการณ์	๒๕
ภาษามาตรฐาน	๓๐
อุดมการณ์ทางภาษา	๓๔
บทที่ ๑ กำเนิดและพัฒนาการราชบัณฑิตยสถาน	๔๔
ยุคกรมราชบัณฑิตภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ. ๒๔๕๔-๒๔๗๕)	๔๕
ราชบัณฑิตยสถานในยุคการเปลี่ยนแปลง (พ.ศ. ๒๔๗๖-๒๕๔๓)	๕๔
ราชบัณฑิตยสถานสู่ราชบัณฑิตยสภา: ยุคแห่งความเป็นเอกเทศ (พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๕๘)	๘๑
บทที่ ๒ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน และการสร้างภาษามาตรฐาน	๙๖
ประวัติการจัดทำพจนานุกรมในประเทศไทย	๙๗
พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔	๑๐๕

บทที่ ๓ พลวัตความหมายของ “ชาติ” และ “ศาสนา”	
ที่สะท้อนผ่านพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน	๑๖๘
การเปลี่ยนแปลงของสังคมจากพลวัตความหมาย	
ของ “ชาติ”	๑๗๓
นิยาม “ชาติ” กับความเป็นอื่น	๑๘๒
พลวัตของประวัติศาสตร์รวมความเป็นชาติในพจนานุกรม	
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน	๑๘๙
ความหมาย “ศาสนา” ในพจนานุกรม	
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน	๒๐๔
บทที่ ๔ พลวัตความหมายของ “พระมหากษัตริย์”	
ที่สะท้อนผ่านพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน	๒๒๔
สถานะของ “พระมหากษัตริย์” ในสังคมไทย	
ที่สะท้อนผ่านพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน	๒๒๗
พลวัตบทบาทของ “พระมหากษัตริย์” ในสังคมไทย	๒๓๕
คติเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์: การรื้อฟื้นกษัตริย์ชาตินิยม	๒๔๑
บทที่ ๕ สถานะของพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน	
ในสังคม	๒๖๐
พจนานุกรมฉบับคึกฤทธิ์: คำศัพท์จากประสบการณ์	๒๖๒
พจนานุกรม ฉบับสอ เสถบุตร: คำศัพท์สื่อความคิด	๒๖๖
พจนานุกรม ฉบับมติชน: พจนานุกรมฉบับนอกรีต	๒๗๕
ศัพท์กฎหมายและสถานะของราชบัณฑิตยสถาน	
ในสังคมไทย	๒๗๙
บทสรุป	๒๙๒
<i>บรรณานุกรม</i>	๓๐๘

คำนำ

พจนานุกรมสร้างชาติ: อุดมการณ์รัฐไทยในพจนานุกรม ฉบับ
ราชบัณฑิตยสถาน ปรับเนื้อหาจากดุชนิพนธ์เรื่อง “พจนานุกรม
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน กับพลวัตความหมาย ‘ชาติ-ศาสน์-กษัตริย์’
ในสังคมไทย” ซึ่งเป็นการทำงานตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๕๖-๒๕๕๙ ผู้เขียน
ทำการศึกษาพลวัตความหมายของ “ชาติ-ศาสน์-กษัตริย์” ในสังคม
ไทยผ่านพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานโดยมี “สนาม” สำหรับ
การศึกษาเป็นพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๙๓
พ.ศ. ๒๕๒๕ พ.ศ. ๒๕๔๒ และ พ.ศ. ๒๕๕๔

ใครเลยจะให้ความสนใจกับหนังสือคำศัพท์เล่มหนาๆ มีสัก
กี่คนที่จะมีพจนานุกรมติดบ้านสำหรับค้นหาหรือเรียนรู้นิยามความ
หมายและหน้าที่ของคำศัพท์ที่ใช้ในภาษา พจนานุกรมอาจไม่ได้อยู่
ในสถานะของหนังสือสามัญที่ควรมีติดบ้าน แม้กระทั่งผู้เรียนภาษา
ก็อาจไม่มีพจนานุกรมเป็นของตัวเอง ตำแหน่งของพจนานุกรม
จึงถูกจัดไว้ที่มุมหนังสืออ้างอิงในห้องสมุดเป็นส่วนใหญ่ แต่เชื่อว่า
พจนานุกรมจะเป็นหนังสือที่ถูกละเลยไปจากสังคมเสียทีเดียว อันที่
จริงแล้ว นอกเหนือจากการอ้างอิงไวยากรณ์ทางภาษา พจนานุกรม
ยังมีบทบาทอื่นที่สำคัญและน่าสนใจ ควรที่จะทำการศึกษาอีก เช่น
พจนานุกรมในฐานะกลไกการปกครองของรัฐ และพจนานุกรมใน

ฐานะเครื่องมือสำหรับการสร้างชาติ พจนานุกรมในฐานะเครื่องสะท้อนลักษณะประจำชาติ และพจนานุกรมกับลัทธิอาณานิคม

นับแต่การสถาปนาในวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๖ “สำนักงานราชบัณฑิตยสภา” ในปัจจุบัน และ “พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน” มีบทบาทสำคัญในการกำหนดหลักเกณฑ์ อนุรักษ์ และส่งเสริมภาษาไทยที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของชาติมาโดยตลอด ซึ่งเป็นกลไกหนึ่งของการสร้างจิตรกรรมชาติ เพื่อทำความเข้าใจอุดมการณ์รัฐไทยในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานอันเป็นที่มาของชื่อหนังสือเล่มนี้

หนังสือเล่มนี้เป็นผลจากการศึกษาทำวิจัยเชิงเอกสาร โดยเน้นที่การอ่านเก็บความ ตีความ เปรียบเทียบ และวิเคราะห์ ประกอบกับข้อมูลจากภาคสนามที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์ เป็นการศึกษาความคิดของกลุ่มชนชั้นนำ (study up) ซึ่งแตกต่างจากระเบียบวิธีวิจัยทางมานุษยวิทยาที่ทำงานวิจัยในสนาม (anthropological fieldwork) เพื่อเรียนรู้วัฒนธรรม การดำเนินชีวิตของชุมชน การศึกษากลุ่มชนชั้นนำช่วยให้เข้าใจถึงกระบวนการและความคิดที่อยู่เบื้องหลังการกำหนดภาษามาตรฐานอันส่งผลต่อการกำหนดความคิดเกี่ยวกับภาษาในสังคม การศึกษากลุ่มชนชั้นนำที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดความคิดและความรู้ของคนในสังคม เป็นวิธีที่ช่วยให้เห็นถึงร่องรอยและความเชื่อมโยงระหว่างการกำหนดภาษามาตรฐานที่นำไปสู่ความคิดเรื่องการสร้างชาติ

เอกสารที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้อาจแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ ประเภทแรก ได้แก่ เอกสารและงานวิจัยภาคสนามที่อธิบายถึงแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับภาษากับการสร้างชาติ อาทิ *หลากหลายภาษา หนึ่งเดียวกัน: กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของชาวราษฎร์*

ประเทศเนปาล (ค.ศ. ๒๐๐๒) โดยอรชุน กุนรัตเน งานชาติพันธุ์
นิพนธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดเรื่อง “ชาติ”
กับภาษาของชาวอารูที่ถูกเลือกนำมาใช้เป็นเครื่องมือหนึ่งในการสร้าง
อัตลักษณ์ร่วมเพื่อหลอมรวมชนกลุ่มน้อยต่างๆ *ชุมชนจินตกรรม:
บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม* (ค.ศ.
๑๙๙๓) โดยเบนเนดิกต์ แอนเดอร์สัน ย้ำถึงบทบาทของภาษาใน
การสร้างจิตสำนึกความเป็นชาติผ่าน “ภาษา-พิมพ์” (print-language)
หนังสือ *ชาติและชาตินิยม* โดยอิริก ฮอบสบอว์ม (ค.ศ. ๑๙๙๐)
แสดงนิยามความหมายของชาติที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัย
เริ่มต้นจากการนิยามชาติคือสายตระกูลมาสู่ความหมายของชาติใน
การเป็นรัฐ โจฮันเนส ฟาเบียน ผู้เขียนหนังสือภาษาและอำนาจของ
เจ้าอาณานิคม (ค.ศ. ๑๙๙๖) ศึกษาแอฟริกาแถบตะวันตกเฉียงใต้ที่
ตกอยู่ภายใต้อาณานิคมของยุโรป การศึกษาแสดงให้เห็นถึงบทบาท
ของภาษาที่มีต่อการสร้างและธำรงรักษาอำนาจของเจ้าอาณานิคม

เอกสารประเภทที่ ๒ คือพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน
พ.ศ. ๒๔๙๓ (พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๐๓) ฉบับ พ.ศ. ๒๕๒๕
(พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๓๘) ฉบับ พ.ศ. ๒๕๔๒ (พิมพ์ครั้งที่ ๑
พ.ศ. ๒๕๔๖) และ ฉบับ พ.ศ. ๒๕๕๔ (พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๕๖)
นอกจากนี้ยังมีเอกสารที่ผลิตขึ้นโดยราชบัณฑิตยสถานและราช
บัณฑิต เช่น บันทึกการประชุม รายงานผลประจำปีราชบัณฑิตย
สถาน จดหมายข่าวราชบัณฑิต ซึ่งสามารถสืบค้นได้จากห้องสมุด
ราชบัณฑิตยสถาน อย่างไรก็ดี เนื่องด้วยข้อจำกัดในการเข้าถึงบันทึก
การประชุมที่ไม่ได้รับอนุญาตให้อ่านได้อย่างเพียงพอจึงจำเป็นต้องใช้
เพียงเอกสารชั้น ๒ ที่พิมพ์เผยแพร่โดยราชบัณฑิตยสถานเป็นหลัก

เนื่องจากข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติราชบัณฑิตยสถานมีผู้ที่
เข้าใจอย่างถ่องแท้อยู่อย่างจำกัด หนังสือเล่มนี้อ้างอิงเนื้อหาในส่วน
ที่เกี่ยวข้องกับราชบัณฑิตยสถานจากหนังสือของศาสตราจารย์พิเศษ
จำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิตกิตติมศักดิ์ นายเจริญ อินทรเกษตร
อดีตเลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน และหนังสือของราชบัณฑิตยสถาน
ที่จัดทำเนื่องในโอกาสครบรอบการก่อตั้งหน่วยงาน นอกจากนี้เอกสาร
และงานวิจัยข้างต้นแล้ว การเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ราชบัณฑิต
และเจ้าหน้าที่ของราชบัณฑิตยสถานที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการ
จัดทำพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานก็มีความสำคัญที่จะช่วย
ให้ได้รับข้อมูลทั้งในแง่ของการปฏิบัติงาน และกระบวนการต่างๆ ใน
การชำระพจนานุกรม

สังเขปเนื้อหา

หนังสือแบ่งออกเป็น ๗ บท โดยมีสาระสำคัญในแต่ละบท
ดังนี้

บทนำ กล่าวถึงภาพรวมของการศึกษาพจนานุกรมทั้งในต่าง
ประเทศและประเทศไทย มานุษยวิทยาภาษากับการศึกษาค
พจนานุกรม รวมถึงทฤษฎี มโนทัศน์และกรอบความคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง
ได้แก่ ภาษาศาสตร์มาร์กซิสม์ ภาษามาตรฐาน และอุดมการณ์ทาง
ภาษา

บทที่ ๑ บอกเล่าประวัติการก่อตั้งราชบัณฑิตยสถาน ราช
บัณฑิต พระราชบัญญัติราชบัณฑิตยสถานเพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับ
กระบวนการและแนวทางปฏิบัติของราชบัณฑิตยสถานในด้านต่างๆ
รวมถึงกิจการของราชบัณฑิตยสถานซึ่งเป็นข้อมูลที่ช่วยให้เข้าใจที่
มาของอำนาจและสถานะของพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

อันเป็นผลงานหลักของราชบัณฑิตยสถานที่มีความสำคัญต่อภาษาไทยมาตรฐาน

บทที่ ๒ ศึกษาพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน นำเสนอการทำงานของราชบัณฑิตในการกำหนดมาตรฐานทางภาษาโดยศึกษาวิธีการกำหนดนิยาม การเขียนตัวสะกด การออกเสียง ประวัติศาสตร์การต่อสู้ในการบัญญัติศัพท์และความพยายามของราชบัณฑิตที่จะเปลี่ยนระบบการเขียนคำยืมจากต่างประเทศ เพื่อแสดงให้เห็นถึงวิถีดคิดเกี่ยวกับภาษาของราชบัณฑิตและความเป็นการเมืองของภาษา

บทที่ ๓ พลวัตความหมายของ “ชาติ” และ “ศาสนา” ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ ฉบับ พ.ศ. ๒๕๒๕ ฉบับ พ.ศ. ๒๕๔๒ และ ฉบับ พ.ศ. ๒๕๕๔ เพื่อแสดงความหมายของชาติและศาสนาที่พจนานุกรมแต่ละเล่มนำเสนอในแต่ละช่วงเวลา

บทที่ ๔ พลวัตความหมายของ “กษัตริย์” ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ ฉบับ พ.ศ. ๒๕๒๕ ฉบับ พ.ศ. ๒๕๔๒ และฉบับ พ.ศ. ๒๕๕๔ เพื่อแสดงความหมายของกษัตริย์เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคม

บทที่ ๕ นำเสนอสนามและสถานะของพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานในสังคมในปัจจุบันเพื่อแสดงบทบาทของพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานในฐานะกลไกของรัฐที่กำลังถูกท้าทายในสังคม

บทสรุป สรุปผลการศึกษา ข้อเสนอ ปรากฏการณ์ทางภาษา เพื่อเชื่อมโยงระหว่างความคิดทางภาษาและประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

ขอขอบคุณสำนักพิมพ์มติชน โดยเฉพาะคุณปกรณ์เกียรติ
ดีโรจนวานิช สำหรับการชวนคิดผ่านหน้ากระดาษในระหว่างการ
จัดทำต้นฉบับ ผู้เขียนขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ยุกติ
มุกดาวิจิตร เป็นอย่างยิ่ง ผู้ให้กำเนิดผู้เขียนสู่โลกมานุษยวิทยาแห่ง
ถ้อยคำและภาษาที่ซอันทับไปด้วยสัญญาะ กฎเกณฑ์ อำนาจและ
อุดมการณ์หลายระนาบ หากปราศจากการสนับสนุนและการชี้แนะ
จากอาจารย์หนังสือเล่มนี้คงปราศจากตัวตน

หนังสือเล่มนี้เป็นผลมาจากความช่วยเหลือของหลายบุคคล
รวมถึง ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต
กิตติมศักดิ์ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.กาญจนา นาคสกุล นอก
จากนี้ยังมีราชบัณฑิต และเจ้าหน้าที่จากห้องสมุดของสำนักงาน
ราชบัณฑิตยสภา

บุคคลสำคัญที่ควรจะได้รับการกล่าวถึงในทุกก้าวเดินของ
ผู้เขียน คือ ดิษพงศ์ เหลืองกระจ่าง ที่ไม่มีคำใดจะสามารถบรรยาย
ความสำคัญได้ดีไปกว่า “ลมหายใจ”

หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะสามารถทำหน้าที่ในการตอบแทน
พระคุณอาจารย์ ราชบัณฑิต และบุคคลผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับทั้งคุณ
นิพนธ์และหนังสือเล่มนี้ทุกท่าน หากเกิดความผิดพลาดประการใด
ย่อมถือเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนแต่เพียงผู้เดียว

ที่ระลึกครบรอบขวบที่สามของลูกขุนด่าน

พฤษภาคม ๒๕๖๕

มานิตา ศรีสีตานนท์ เหลืองกระจ่าง

พจนานุกรมสร้างชาติ

อุดมการณ์รัฐไทยในพจนานุกรม

ฉบับราชบัณฑิตยสถาน

บ

บทนำ

หนังสือชุมชนจินตกรรม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการ
แพร่ขยายของชาตินิยม (Imagined Communities: Reflections
on the Origin and spread of Nationalism) โดยเบนเนดิกต์ แอน
เดอร์สัน (Benedict Anderson) เสนอว่าชาติเป็นเพียง “ชุมชน
จินตกรรม” (imagined community) “ชาติถูกจินตกรรมขึ้น ก็
เพราะว่าสมาชิกของชาติที่แม้จะเล็กที่สุดก็ตาม แม้จะไม่เคยรู้จัก
เพื่อนสมาชิกร่วมชาติทั้งหมดของตน ไม่เคยพบเห็นพวกเขาเหล่านั้น
ทั้งหมด หรือไม่เคยแม้กระทั่งได้ยินชื่อเสียงเรียงนามพวกเขาเหล่านั้น
นั้นก็ตาม กระนั้นในจิตใจของแต่ละคนก็มีภาพพจน์ของความเป็น
ชุมชนร่วม” และการดำรงอยู่ของชุมชนหรือชาติมักเป็นการถูก
จินตกรรมผ่านภาษา” ด้วยเหตุนี้แล้วภาษาจึงมีบทบาทสำคัญในการ
“จินตกรรม” และสร้างความเป็นชาติที่แตกต่างไปจากการใช้ธงชาติ
หรือชุดประจำชาติ ที่ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นชาติ ขณะที่
ที่ภาษาเป็นสิ่งที่สร้างชุมชนจินตกรรม สร้างความสามัคคีเฉพาะ
(particular solidarities) เนื่องจากภาษาก่อให้เกิดประสบการณ์
พร้อมกัน (simultaneity) เช่น ภาษาผ่านบทเพลงหรือบทกลอนที่
ทำหน้าที่ประสานเชื่อมโยงผู้คนเข้าไว้ด้วยกัน ก่อให้เกิดสำนึกร่วม
ระหว่างบุคคลที่เปล่งเสียงออกมาร่วมกัน

ข้อเสนอของแอนเดอร์สันแสดงให้เห็นถึงลักษณะของชาติที่
ไร้ตัวตน มีลักษณะเป็นภาพความคิดและความรู้สึกโดยมีสื่อ เช่น

ภาษา ช่วยก่อให้เกิดประสบการณ์ทางความคิดและความรู้สึก ความคิดเกี่ยวกับชาติของแอนเดอ์สันช่วยให้เข้าใจบทบาทของภาษาที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการ “จินตกรรม” ความเป็นชาติ ขณะที่แนวคิดของวาเลนติน นิโคเลวิค โวลซินอฟ (Valentin Nikolaevič Vološinov) ที่ถ่ายทอดลงหนังสือ*ลัทธิมาร์กซ์และปรัชญาแห่งภาษา* (Marxism and the Philosophy of Language) สามารถช่วยให้เข้าใจลักษณะของภาษาที่ถูกใช้เป็นสื่อเพื่อการ “จินตกรรม” ความเป็นชาติ โวลซินอฟเปิดพื้นที่การศึกษาภาษาที่ครอบคลุมถึงการศึกษาลัญญะ (sign) กฎที่ครอบคลุมระบบลัญญะและการปฏิบัติ การของลัญญะในสังคม โดยให้ความสำคัญกับวัจนกรรม (speech act) ที่ไม่เพียงสะท้อนภาวะความคิดจิตใจ (psyche) ของปัจเจกบุคคล แต่ยังเผยให้เห็นถึงจิตภาวะของสังคมโดยรวม (social psychology) ได้เช่นเดียวกัน นั่นหมายความว่า ภาษาของบุคคลมีพื้นที่ปฏิบัติการอยู่ ๒ ระนาบ คือ ระดับปัจเจกและระดับสังคม

ภาษาคือลัญญะที่มีความหมายอยู่ในตัวและแฝงด้วยอุดมการณ์ทางภาษา โดยความหมายและอุดมการณ์ทางภาษาที่แตกต่าง ขึ้นอยู่กับแต่ละบุคคลหรือสังคม สังคมเป็นผู้กำหนดและบังคับใช้กรอบ กฎ และระบบภาษาในภาพรวม และส่งผลถึงการใช้ภาษาในระดับปัจเจกบุคคลด้วยเช่นเดียวกัน หนังสือ*ลัทธิมาร์กซ์และปรัชญาแห่งภาษา*ของโวลซินอฟ ถือเป็นพื้นฐานและแรงบันดาลใจสำคัญสำหรับหนังสือเล่มนี้ ที่ต้องการจะทำความเข้าใจภาษาในระดับสังคมที่ส่งผลต่อทั้งตัวภาษาและปัจเจกบุคคลผ่านพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน โดยให้ความสำคัญกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมและภาษา พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานไม่ได้เพียง

แค่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับอักษรวิธี การเขียนตัวสะกด และความหมายของถ้อยคำในภาษา แต่ยังไม่ปฏิบัติทางภาษาอันเป็นผลให้เกิดปรากฏการณ์ที่ไวโลชินอฟเรียกว่า “จิตภาวะของสังคมโดยรวม” (social psychology)

อย่างไรก็ดี พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานไม่ได้สะท้อนอุดมการณ์เพียงอย่างเดียว อันที่จริงแล้ว ผลผลิตทางอุดมการณ์ทำหน้าที่ทั้งสะท้อน (reflect) และบิดเบือน (refract) อุดมการณ์ในสังคม

ราชบัณฑิตยสถานเป็นหน่วยงานหลักที่มีหน้าที่กำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้ภาษาไทย การอนุรักษ์ภาษาไทยมิให้แปรเปลี่ยนไปในทางที่เสื่อม และการส่งเสริมภาษาไทยซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาติให้ปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้น^๒ โดยราชบัณฑิตยสถานนำเสนอภาษามาตรฐานผ่านพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานที่ให้คำอธิบายเกี่ยวกับภาษาทั้งในเรื่องของคำนิยาม การเขียนตัวสะกด การอ่านออกเสียง นอกจากพจนานุกรมแล้ว ราชบัณฑิตยสถานยังมีการออกประกาศชี้แจงเกี่ยวกับการใช้ภาษาเพื่อให้การใช้ภาษาไทยเป็นไปตามมาตรฐานเดียวกัน นอกจากการเป็นหลักภาษาของชาติแล้ว ความสำคัญของพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานยังอยู่ที่การเป็นบันทึกการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เกี่ยวข้องกับการจินตกรรมชาติ^๓

ประวัติการศึกษาพจนานุกรม

ประวัติการจัดทำพจนานุกรมภาษาต่างประเทศ

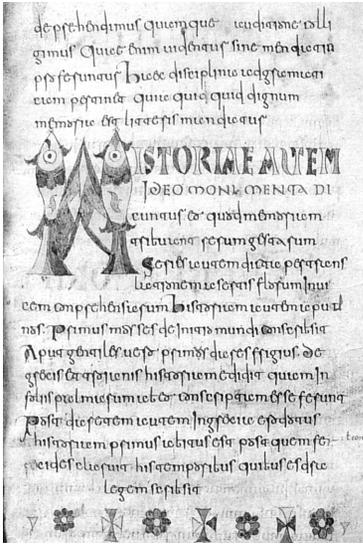
ยุคแรกของการจัดทำพจนานุกรมเริ่มต้นเมื่อหลายพันปีที่

ผ่านมา โดยมีการบันทึกคำศัพท์และความหมายลงศิลาจารึกในช่วง ๒,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล ตามหลักฐานที่ยังคงหลงเหลืออยู่ประมาณ ๓๐,๐๐๐ ชิ้นในสุเมเรีย (ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของประเทศอิรัก) ในศตวรรษที่ ๓ ก่อนคริสตกาลมีการบันทึกคำศัพท์โดยจัดเรียงตามหัวข้อพร้อมให้คำอธิบายคำศัพท์ที่ยากแก่การทำความเข้าใจในภาษาจีน ส่วนในภาษากรียุคแรกมีนักปราชญ์รวบรวมคำศัพท์และอธิบายความหมาย เช่น โฮเมอร์ และต่อมา อริสโตฟานส์ ออฟ ไบแซนเทียม ผู้อำนวยการห้องสมุดที่อเล็กซานเดรีย รวบรวมจัดทำพจนานุกรมภาษากรี *Lexis* นอกจากนี้ยังมีพจนานุกรมภาษาละติน *De Significatu Verborum* ('On the Meaning of Words') ที่รวบรวมโดยมาร์คัส เวิร์เรียส ฟลาคคัส (Marcus Verrius Flaccus) นักไวยากรณ์ชาวโรมันในปีที่ ๒๐ ก่อนคริสตกาล^๖

ยุคกลางของพจนานุกรมเกิดขึ้นพร้อมกับวัฒนธรรมการเขียน ก่อนที่จะมีการพิมพ์ การเขียนเป็นวิธีการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับคำศัพท์ เช่น *Etymologicae* โดยอิซิดอร์ ออฟ เซอวิลล์ (Isidore of Seville) ที่มีเนื้อหามากถึง ๒๐ เล่ม ประกอบด้วย ๔๔๘ บท การสำเนาพจนานุกรมภาษาละตินช่วงยุคกลางจะจัดทำด้วยการคัดลอก โดยยังมีต้นฉบับหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ *Derivationes* โดยฮูโกติโอ ออฟ ปิซา (Hugotio of Pisa) ที่เขียนขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ และ *Catholicum* โดยจอห์น ออฟ เจนัว (John of Genoa) ใน ค.ศ. ๑๒๘๖ และเป็นหนังสือเล่มแรกที่ได้รับการตีพิมพ์ใน ค.ศ. ๑๔๖๐^๗

อีซิดอร์ ออฟ เซอวิลล์ (Isidore of Seville) นักบวชชาวสเปน ผู้จัดทำ *Etymologiae*

เนื้อหาภายใน *Etymologicae* ที่มี
 เนื้อหามากถึง ๒๐ เล่ม จำนวน ๔๔๘
 บท ต้นฉบับเก็บรักษาที่ Royal Library
 of Belgium

นอกจากพจนานุกรมแล้ว ความสนใจในคำศัพท์ยังแสดงให้เห็นผ่านการเขียนอธิบายคำศัพท์ในหน้าหนังสือ ทั้งที่เป็นการแทรกคำอธิบายระหว่างบรรทัด (intralinear glosses) หรือการอธิบายขอบหน้า (marginal glosses) และในยุคนี้มีการอธิบายที่มาคำศัพท์ภาษาอังกฤษโดยเทียบเคียงกับภาษาละติน นั่นหมายความว่าในยุคนี้ได้เริ่มมีการจัดทำพจนานุกรม ๒ ภาษาขึ้น เช่น *Glossary* โดยแอลฟริก (Aelfric) ที่พัฒนาจาก *Etymologicae* ของอิซิดอร์ ออฟเชอวิลล์ โดยจัดทำเพื่อใช้สอนภาษาละตินแก่นักบวชนิกายเบเนดิกต์ พจนานุกรมเล่มนี้รวบรวมคำศัพท์ ๑,๓๐๐ คำ โดยคำต้นเป็นภาษาละตินที่เทียบเคียงกับภาษาอังกฤษ ให้คำอธิบาย และจัดเรียงตามหัวข้อ เช่น สัตว์ป่า อวัยวะในร่างกาย ต่อมาในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ จอห์น การ์แลนด์ (John Garland) ได้จัดทำหนังสือสอนภาษา

ละติน *Dictionarius* (หมายความว่า 'a collection of dictions' or sayings-หนังสือรวบรวมคำศัพท์และคำพังเพย) หนังสือเล่มนี้ประมวลคำศัพท์ภาษาละตินเป็นภาษาฝรั่งเศสและภาษาอังกฤษ และยังมีพจนานุกรมเล่มอื่นๆ ที่สำคัญและเป็นพื้นฐานสำหรับการจัดทำพจนานุกรมสมัยใหม่ เช่น พจนานุกรมภาษาอิตาเลียนสำหรับการเรียนภาษาละติน *Elementarium* โดยปาปิอุส (Papius) ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ นำเสนอคำศัพท์ตามลำดับตัวอักษร พจนานุกรมภาษาละติน-ฝรั่งเศส โดยฟิร์แมง เลอ แวร์ (Firmin le Ver) ที่รวบรวมคำศัพท์กว่า ๔๕,๐๐๐ คำ ใน ค.ศ. ๑๔๔๐ และพจนานุกรม *Universel Vocabulario en latin y en romance* โดยอัลฟองโซ เดอ ปาเลนเซีย (Alfonso de Palencia) ใน ค.ศ. ๑๔๙๐ พจนานุกรมภาษาอังกฤษ-ละตินเล่มแรก *Promptorium Parvulorum sive Clericum* (the 'storehouse for children and clerics' - คลังคำศัพท์สำหรับเยาวชนและนักบวช) รวบรวมคำศัพท์กว่า ๑๐,๐๐๐ คำ จัดเรียงตามลำดับอักษร โดยกัลฟริดัส แกรมมาติคัส (Galfriidus Grammaticus) นักบวชชาวอังกฤษ^๖

หลังจากนั้นเป็นเวลากว่าศตวรรษ พจนานุกรมมีบทบาทต่อการศึกษาเป็นหลัก *Latin-English Dictionary* ได้รับการตีพิมพ์ใน ค.ศ. ๑๕๓๘ โดยเซอร์โทมัส อีเลียต (Sir Thomas Elyot) ที่ให้คำอธิบายโดยละเอียดและแม่นยำจากการค้นคว้าในห้องสมุด Royal Library of Henry VIII ต่อมายังมี *Shorte Dictionarie for Young Beginners* โดยจอห์น วิธาลส์ (John Withals) ที่ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกใน ค.ศ. ๑๕๕๖ ครั้น ค.ศ. ๑๕๗๔ จอห์น แบเรต์ (John Baret) ตีพิมพ์ *Alvearie* พจนานุกรม ๓ ภาษา คือ ภาษาละติน

ภาษาอังกฤษ และภาษาฝรั่งเศสเป็นครั้งแรก และ ๖ ปีต่อมาได้
เพิ่มเติมภาษากรีกอีกหนึ่งภาษา เมื่อถึง ค.ศ. ๑๕๕๙ จอห์น ไรเดอร์
(John Rider) ได้ตีพิมพ์ *Bibliotheca Scholastica* พจนานุกรม
ภาษาอังกฤษ-ละติน และละติน-อังกฤษ ซึ่งมีกลุ่มผู้ใช้หลักเป็นพ่อค้า
เสมียน นักปราชญ์ และช่างฝีมือ^๑

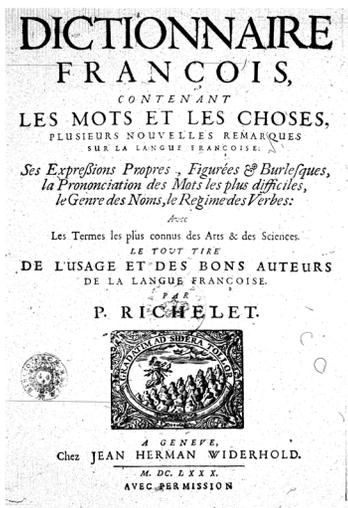
เซอร์โทมัส อีเลียต (Sir Thomas Elyot) ผู้จัดทำ *Latin-English Dictionary*
ใน ค.ศ. ๑๕๓๘

พจนานุกรมในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เริ่มมีความชัดเจนมากขึ้น เช่น การใช้ภาษาทางการ การรวบรวมคำศัพท์ที่สำคัญในรูปแบบที่เหมาะสมและใช้งานบ่อย ดังในพจนานุกรม *New English Dictionary* ของจอห์น เคอร์ซี (John Kersey) ใน ค.ศ. ๑๗๐๒ อย่างไรก็ตาม พจนานุกรมในยุคนี้ไม่เพียงแต่ให้คำอธิบายเกี่ยวกับคำศัพท์ แต่ยังให้ข้อมูลเกี่ยวกับท้องถิ่น เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับเมืองตลาด ดังใน *พจนานุกรมภาษาฝรั่งเศส คำและสิ่งของ* ข้อคิดเห็นใหม่เกี่ยวกับภาษาฝรั่งเศส *สำนวน ภาษาภาพพจน์และภาพล้อ การออกเสียงคำศัพท์ยาก ประเภทของคำนาม ลักษณะคำกริยา คำศัพท์ใช้บ่อยทางศาสตร์และศิลป์ และการใช้งานภาษาฝรั่งเศส* อื่นๆ (*Dictionnaire françois, contenant les mots et les choses, plusieurs nouvelles remarques sur la langue française, ses expressions propres, figurées et burlesques, la prononciation des mots les plus difficiles, le genre des noms, le régime des verbes, avec les termes les plus communs des arts et des sciences: le tout tiré de l'usage et des bons auteurs de la langue française*) โดยเซซาร์-ปีแยร์ ริเชเลต์ (César-Pierre Richelet) ตีพิมพ์ครั้งแรกใน ค.ศ. ๑๖๘๐ ทั้งนี้มีข้อถกเถียงถึงข้อมูลที่ควรบรรจุในพจนานุกรมว่าไม่ควรบรรจุชื่อเฉพาะหรือข้อมูลทางภูมิศาสตร์ แต่ควรมุ่งเน้นไปที่คำศัพท์เพียงอย่างเดียว หรือแม้แต่การวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่ควรใส่คำศัพท์ง่ายๆ ที่ทุกคนทราบดีอยู่แล้ว และในช่วงศตวรรษนี้เองที่สถาบันที่มีอำนาจในการบัญญัติคำศัพท์เริ่มปรากฏตัว และมีการตีพิมพ์พจนานุกรมที่เป็นผลงานของสถาบันเหล่านี้ เช่น พจนานุกรมของราชบัณฑิตยสถานฝรั่งเศส (ก่อตั้งเมื่อ

ค.ศ. ๑๖๓๕) ตีพิมพ์ครั้งแรกใน ค.ศ. ๑๖๙๔ ครั้งที่ ๒ ใน ค.ศ. ๑๗๑๘ และครั้งที่ ๓ ใน ค.ศ. ๑๗๔๐ พจนานุกรมในกลุ่มนี้มักถูกวิพากษ์ในเรื่องของการบัญญัติภาษาออกเป็นกฎซึ่งเป็นการมองข้ามภาษาที่ใช้ในบริบทจริง^{๑๒}

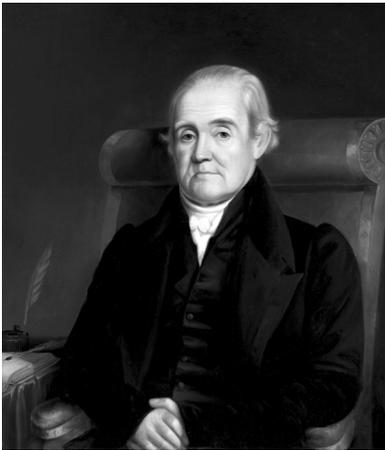
เซซาร์-ปีแยร์ ริเชเลต์ (César-Pierre Richelet) ผู้จัดทำพจนานุกรมภาษาฝรั่งเศส คำและสิ่งของ ข้อคิดเห็นใหม่เกี่ยวกับภาษาฝรั่งเศส ส่วนวน ภาษาภาพพจน์และภาพล้อ การออกเสียงคำศัพท์ยาก ประเภทของคำนาม ลักษณะคำกริยา คำศัพท์ที่ซับซ้อนทางศาสตร์และศิลป์ และการใช้งานภาษาฝรั่งเศสอื่นๆ

หน้าปกพจนานุกรมภาษาฝรั่งเศส ของ เซชาร์-ปีแอร์ ริเชเลต์

พจนานุกรมในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เผยให้เห็นทิศทางใหม่ของการจัดทำพจนานุกรมที่ตรงข้ามกับการพยายามแทรกแซงภาษาในช่วงศตวรรษก่อน ยุคนี้ได้มีการค้นคว้าการใช้คำศัพท์ และเปลี่ยนแปลงจากการบัญญัติเป็นการอธิบายภาษาตามการใช้งาน เช่น *Deutsches Wörterbuch* ตีพิมพ์ใน ค.ศ. ๑๘๖๑ โดยเจค็อบและวิลเฮล์ม กริมม์ (Jacob and Wilhelm Grimm) ที่เริ่มตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๓๘ ด้วยการรวบรวมคำศัพท์กว่า ๓๕๐,๐๐๐ คำ ด้วยการขอให้อาสาสมัครจากทั่วประเทศอ่านหนังสือและส่งข้อความที่ไม่เข้าใจกลับมาเพื่ออธิบายความหมายและบรรจุลงในพจนานุกรม พจนานุกรม *OED (Oxford English Dictionary)* เป็นผลงานที่เกิดจากความร่วมมือของชุมชนผู้ใช้ภาษาอังกฤษ โดยใช้เวลารวบรวมและค้นคว้าคำศัพท์จากข้อความที่ส่งมาจากอาสาสมัครนานถึง ๒๕ ปี พจนานุกรมฉบับนี้ตีพิมพ์เนื้อหาครั้งแรกใน ค.ศ. ๑๘๘๔ และตีพิมพ์

เนื้อหาส่วนสุดท้ายเมื่อ ค.ศ. ๑๙๒๘ ในยุคนี้มีการจัดพิมพ์พจนานุกรมที่จัดทำขึ้นโดยนักปราชญ์หลายเล่ม เช่น *American Dictionary of the English Language* ของโนอาห์ เว็บสเตอร์ (Noah Webster) ถือเป็นเล่มที่สำคัญเพราะสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการในการจัดทำพจนานุกรมภาษาอังกฤษแบบอเมริกัน และมีการรวบรวมคำศัพท์ที่เผยแพร่ให้เห็นถึงจิตวิญญาณของสหรัฐอเมริกา เช่น คำว่า “congress, senate, assembly” เนื่องจากเป็นการอธิบายถึงแนวคิดที่มีเฉพาะในสหรัฐอเมริกาเท่านั้น และถือเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดทำพจนานุกรมในฐานะ “อนุสรณ์ทางประวัติศาสตร์” ถ้ายทอดประวัติศาสตร์ของชาติผ่านพจนานุกรม^{๑๔}

โนอาห์ เว็บสเตอร์ (Noah Webster) ผู้จัดทำ *American Dictionary of the English Language*

ประวัติศาสตร์การเขียนพจนานุกรมภาษาต่างประเทศแสดงให้เห็นลักษณะอย่างหนึ่งของการเขียนพจนานุกรมภาษาต่างประเทศในช่วงแรกพบว่างานพจนานุกรมส่วนใหญ่เป็นงานที่ทำโดยบุคคลยังไม่มีองค์กรที่เข้ามาทำหน้าที่กำหนดมาตรฐานภาษาโดยตรง และบทบาทสำคัญของพจนานุกรมก็เป็นการให้คำอธิบายเกี่ยวกับคำศัพท์เพื่อใช้ในการเรียน การติดต่อสื่อสารเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ในกรณีของฝรั่งเศสนั้น เนื่องจากว่าในปลาย ค.ศ. ๑๖๒๐ ได้มีการก่อตั้งสำนักภาษาฝรั่งเศสเพื่อกำหนดกฎเกณฑ์ทางภาษาให้เป็นระเบียบแบบแผนจึงส่งผลต่อการวิจารณ์พจนานุกรมของริเชลต์ที่บรรจุกำศัพท์ที่มีการใช้งานทั่วไปในชีวิตประจำวัน

ภาพรวมของบริบทการจัดทำพจนานุกรม ในประเทศไทย

หนังสือคำศัพท์ภาษาไทยมีประวัติศาสตร์ย้อนหลังไปนานถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ในสมัยอยุธยา (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑) ที่เรียกว่า *จินดามณี* เป็นหนังสือรวบรวมคำศัพท์ และแบบเรียนภาษาไทย สำหรับการแต่งฉันทลักษณ์และให้ความรู้เกี่ยวกับแนวทางปฏิบัติสำหรับการเข้ารับราชการ หลังจากนั้น มีหนังสือคำศัพท์เล่มอื่นๆ ที่จัดทำขึ้นโดยมิชชันนารีที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย-ต้นรัตนโกสินทร์ เช่น *พจนานุกรมไทย* (พ.ศ. ๒๒๐๗-๒๒๓๙) ของหลุยส์ ลาโน *พจนานุกรมไทย* (พ.ศ. ๒๓๘๕) ของ เจ. เทเลอร์ โจนส์ *พจนานุกรมไทย* (พ.ศ. ๒๓๘๙) ของ เจ. คัสเวล และ เจ. เอช. แชนด์เลอร์ *พจนานุกรมละติน-ไทย* (พ.ศ. ๒๓๙๓) และ *หนังสือ สัพพะ พะจะนะ พาสา ไท* (พ.ศ. ๒๓๙๗) ของ

पालเลอกัวซ์ พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย (พ.ศ. ๒๔๐๘) ของหมอ
ยอร์ช แมกฟาแลนด์ อักษรวิธานศรึบท์ (พ.ศ. ๒๔๑๖) ของหมอ
บรัดเลย์ ลิปิกรมายน ภาษาไทย-อังกฤษ (พ.ศ. ๒๔๓๔) ของ อี. บี.
มิเชล และศรีพจน์ ภาษาไทย (พ.ศ. ๒๔๓๙) ของบาทหลวงของ-
หลุยส์ เวย์ เป็นฉบับปรับปรุงแก้ไข และเพิ่มเติมเนื้อหาจากหนังสือ
ศัพท์ พะจะนะ พาสาไท^๐

A
Dictionary
of the
Siamese Language
by
J. Taylor Jones.

Edited by
J. H. Chandler.

Bangkok
1848.

พจนานุกรมไทย ของ เจ. เทเลอร์ โจนส์ คัดลอกโดยแฮนด์เลอร์ พิมพ์ขึ้นใน พ.ศ.
๒๓๘๓

สำหรับพจนานุกรมภาษาไทยที่จัดทำโดยราชการไทยเผยแพร่ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๓๔ คือ พจนานุกรม ลำดับแลแปลศัพท์ที่ใช้ในหนังสือไทย ฉบับ ร.ศ. ๑๑๐ ตามพระดำริของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ อธิบดีกรมศึกษาในขณะนั้น โดยรวบรวมคำศัพท์จากหนังสือทั้งที่เป็นวรรณกรรมและวรรณคดีที่มีอยู่ โดยมีพระเถระพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการเป็นผู้รับผิดชอบในการคิดค้นแปลความหมายคำศัพท์ พจนานุกรมนี้มีคำศัพท์ ๑๖,๑๔๖ คำ และนิยมใช้เป็นแบบแผนการเขียนการอ่าน^{๑๑} หลังจากนั้นได้มีการจัดพิมพ์พจนานุกรมเป็นคำแปลศัพท์ภาษาไทยสำหรับเขียนคำใช้ให้ถูกต้องตัวสะกด ฉบับ ร.ศ. ๑๒๐ เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ และปทานุกรมสำหรับโรงเรียน พ.ศ. ๒๔๖๓ ต่อมากระทรวงศึกษาธิการได้จัดทำและตีพิมพ์พจนานุกรมเพื่อใช้อ้างอิงสำหรับการเขียนคำให้ถูกต้อง ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ จึงได้มีการจัดพิมพ์หนังสือปทานุกรมออกจำหน่ายและใช้ในราชการ แต่เนื่องจากข้อบกพร่องและความผิดพลาดหลายประการ จึงมีการชำระหนังสือปทานุกรมโดยคณะกรรมการชำระปทานุกรม หลังการจัดตั้งราชบัณฑิตยสภาขึ้น พ.ศ. ๒๔๗๖ งานชำระปทานุกรมจึงถูกโอนมาให้ราชบัณฑิตยสภาดำเนินการจนแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๙๓ และเปลี่ยนชื่อปทานุกรมเป็นพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ ถือเป็นพจนานุกรมฉบับแรกของราชบัณฑิตยสถาน บรรจุคำศัพท์ประมาณ ๒๐,๐๐๐ คำ

ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ รัฐบาลได้เล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ ที่ออกตีพิมพ์เป็นเวลา ๒๗ ปีแล้ว เนื่องจากยังมีข้อบกพร่องและยังไม่สมบูรณ์ ตลอดจนมีคำใหม่ๆ เกิดขึ้นมากมายใช้ในชีวิตประจำวัน

ด้วยเหตุนี้ ราชบัณฑิตยสถานจึงได้ชำระพจนานุกรมโดยใช้พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นพื้นฐานสำหรับปรับปรุงเป็นพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ โดยมีคำศัพท์จำนวนทั้งสิ้น ๓๐,๑๒๐ คำ^{๑๒}

ตลอดระยะเวลา ๑๗ ปี ของพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ มีการตีพิมพ์ใหม่ทั้งสิ้น ๖ ครั้ง โดยครั้งที่ ๖ จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙ อย่างไรก็ตาม ในแง่ของคำศัพท์และนิยามต่างๆ แทบไม่มีการเปลี่ยนแปลง ด้วยเหตุนี้ ราชบัณฑิตยสถานจึงได้ชำระพจนานุกรมใหม่ ในครั้งนี้ได้มีการเพิ่มคำศัพท์ใหม่และเพิ่มคำนิยามใหม่มากขึ้น ซึ่งการชำระพจนานุกรมครั้งนี้แล้วเสร็จเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ และได้จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ พุทธศักราช ๒๕๔๒ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช โดยใช้ชื่อว่า พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ มีค่าประมาณ ๓๗,๐๐๐ คำ

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๕๖ ราชบัณฑิตยสถานได้จัดพิมพ์พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๔ มีคำศัพท์ประมาณ ๓๙,๐๐๐ คำ ถือเป็นฉบับล่าสุดที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน พจนานุกรมเล่มนี้ ตีพิมพ์ครั้งที่ ๑ จำนวน ๑๐๐,๐๐๐ เล่ม ด้วยงบประมาณที่รัฐบาลสนับสนุนจัดสรรจากงบประมาณรายจ่ายประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๔ เพื่อแจกจ่ายแก่สถาบันการศึกษาทั้งระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา อุดมศึกษา สถาบันศาสนา หน่วยงานราชการ ตลอดจนคณะรัฐมนตรี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิก